ČEŠI V 1. SVĚTOVÉ VÁLCE
1. DÍL

MÝM NÁRODŮM

Libor Nedorost

LIBRI

LIBRI

Přísaha.

(Der Eid.)

Náš válečný lid má nám Františkovi Josefovi Prvnímu, z Boží milosti králi Uherskému, králi českému atd. atd. tuto přísahu složiti:

Přísaháme slavně Bohu Všemohoucímu, že budeme Jeho Apoštolskému Veličenstvu, svému nejjasnějšímu knížeti a pánu

Františkovi Josefovi Prvnímu

z Boží milosti císaři rakouskému, králi českému atd. a apoštolskému králi uherskému

věrni a poslušni, že budeme také jenerálův Jeho Veličenstva a vůbec všech svých představených a vyšších poslouchati, je ctíti, a chrániti, jejích nařízení a rozkazů ve všech službách plniti, proti každému nepříteli, buď on kdo buď a kdekoliv toho požádá vůle Jeho císařského a královského Veličenstva, na vodě a na zemi, ve dne i v noci, v bitvách, útocích, zápasech i v jakýchkoliv jiných podnicích vůbec, na každém místě, každého času, při každé příležitosti udatně a zmužile bojovati, že svých vojsk, praporů, korouhví a děl nikdy neopustíme, s nepřítelem nikdy ani v nejmenší srozumění nevejdeme, vždy tak se chovati budeme, jak toho vojenské zákony žádají a hodným vojákům přísluší a tímto spůsobem že chceme se ctí žiti a zemříti; tak nám dopomáhej Bůh. Amen!

ČEŠI V 1. SVĚTOVÉ VÁLCE

1. DÍL

MÝM NÁRODŮM

Libor Nedorost

Nakladatelství Libri
Praha 2006

Tyto knihy věnuji svým dětem, malé Jitce a Mikulášovi,
kterým se omlouvám za to, že jsem si s nimi nehrál, když jsem je psal.
Současně bych rád touto cestou poděkoval své ženě Dáše za trpělivost,
kterou se mnou má, i svým rodičům a všem přátelům,
které mi život poskytl, za jejich pomoc a přátelství ve chvílích,
kdy jsem to potřeboval.

© Libor Nedorost, 2006
Illustrations © archiv autora, 2006
© Libri, 2006

ISBN 80-7277-321-6
ISBN 80-7277-320-8 (soubor)

Obsah

Předmluva ---- 7
Ediční poznámka ---- 8
Od Belle epoque po sarajevský atentát ---- 9
Balkánský sud prachu ---- 21
Tak nám zabili Ferdinanda... ---- 29
Od Sarajeva k válce ---- 38
Rakousko-uherská branná moc před 1. světovou válkou ---- 44
Zeměbrana a domobrana ---- 48
Branná povinnost ---- 62
Struktura společné armády ---- 65
Střelba – základní dovednost ---- 72
Ubytování pro vojsko ---- 76
Válečné úkony a náhrady válečných škod ---- 78
Vojenské školství a praktická příprava ---- 86
Národnostní situace v armádě ---- 88
Válečné loďstvo ---- 94
Rakousko-uherské pozemní síly ---- 100
Pěchota – základ armády ---- 101
Nová organizace jezdectva ---- 112
Přezbrojené dělostřelectvo ---- 117
Útvary k podpoře bojové činnosti ---- 123
Zeměbrana a její organizace ---- 128
Změny ve výstroji vojska 1908–1909 ---- 130
Hodnosti ---- 138
Rakousko-uherské válečné námořnictvo ---- 143
Přístavy na Jadranu a jejich strategický význam ---- 143
Lodě nejrůznějšího typu i stáří ---- 148
Důležitá role dunajské flotily ---- 156
Námořnictvo, jeho hodnosti a výstroj ---- 162
Mobilizace ---- 170
Český nedostatek válečného nadšení ---- 175

Povolanci odcházejí... ---------- 181
Situace v posádkových městech ---------- 184
Z civilisty ve vojáka ---------- 189
Velké nároky na železnici ---------- 192
Boj s vnitřním nepřítelem a propaganda ---------- 196
Taktika válečných operací ---------- 198
Výkazník c. a k. vojska, c. a k. válečného loďstva,
c. k. zemské obrany a královské uherské zemské obrany -------- 212
Slovníček odborných výrazů ---------- 238
Seznam zkratek ---------- 239

Předmluva

Jako kluk jsem v Telči na hřbitově u sv. Anny vídával hrob, který byl jiný než ty ostatní. Na žulovém kříži byla z kamene vytesána stejná čepice, jakou nosil voják Švejk, kterého jsem znal z Ladových obrázků. Oprýskané porcelánové podobenky mužů se stejnými čepicemi jsem s letopočtem 1914–18 vídával na pomnících v různých vesnicích po celé naší zemi. Přestože je na nich vytesáno „nikdy nezapomeneme", jména a tváře těch mužů už zpravidla dnes neříkají nic ani jejich příbuzným. Není se co divit. Pamětníci dávno zemřeli a na území naší země se nikdy neodehrálo to, co na polích Flander, u Passchendaele, u Verdunu, na řece Sommě nebo na Piavě. Deziluzi Remarquovy „ztracené generace" se česká společnost vyhnula radostí z nabyté svobody v nově vzniklé republice. Ne sice úplným, ale vydatným lékem se pro českou společnost a snad i pro nejbližší těch, kteří se z front zaniklého mocnářství nevrátili domů, stával mnohdy na týchž pomnících nápis „padli za naši svobodu", přestože se zpravidla týkal jen části z nich.

Pro některé lidi to byla válka, která měla lidstvo potrestat a napravit. Pro další se stala válkou, která měla války ukončit. Její název – světová, nebo Velká válka – naznačoval, že její rozsah předtím neměl obdobu. Jenže, po ní přišla druhá, pak studená, korejská, vietnamská… Díky televiznímu zpravodajství a počítačovým hrám se dnes válka navíc stala něčím, čemu už skoro ani nevěnujeme pozornost. Těžko po tom všem a při každodenním shonu vzpomínat na 1 200 000 padlých vojáků c. a k. armády, z nichž více než 100 000 bylo českého původu. Přesto by se mělo, protože to byla právě tato válka, která ovlivnila a změnila následující století.

Touto trilogií jsem si nekladl za cíl vytvořit encyklopedii Velké války a rakousko-uherské armády. Nechtěl jsem a nechci ani nikomu vzdávat jakýkoliv hold. Chtěl jsem jen na jejích stránkách připomenout to, co předcházelo říjnu 1918, kdy psali čeští vojáci na vagony křídou: *Mír! Ať žije Morava! Čechy!* a zpívali u harmonik *Hej, Slované!* I když je první díl věnován především charakteristice rakousko-uherské armády v předvečer Velké války, končí líčením prožitku srpnové mobilizace, tak jak byla vnímána českou veřejností. Druhý a třetí díl konfrontuje oficiální fakta o bojích rakousko-uherské armády s vní-

máním válečné reality očima obyčejných českých vojáků na frontách Rakouska-Uherska v Srbsku, Černé Hoře, Rusku, Rumunsku a Itálii. Stejným způsobem bych rád na tuto trilogii navázal knihami dalšími, které by připomněly osudy „brášků“ legionářů.

V chodbě kostela sv. Jakuba v Telči se často dívám na keramickou pamětní desku padlých mužů z Telče a okolí. Kromě jmen padlých a jejich dat narození, úmrtí a vyznání jsou na ní vyznačeny rovněž jednotky, u kterých sloužili, a také místo a příčina jejich úmrtí. V pár slovech je tak u každého jména ve zkratce lidský osud.

Doufám, že touto trilogií pomohu o těchto osudech přemýšlet.

Libor Nedorost

Ediční poznámka

V dobové korespondenci účastníků války a v dalších dobových dokumentech byl zachován původní pravopis s výjimkou případů, kdy to bylo na závadu srozumitelnosti textu.

Obdobně to platí o Výkazníku c. a k. vojska, c. a k. válečného loďstva, c. k. zemské obrany a královské uherské zemské obrany. I zde byl pokud možno zachován původní pravopis (s výjimkou rozepsání zkratek), zejména pokud jde o jména a zeměpisné názvy.

Poznámky jsou zařazeny za jednotlivými kapitolami.

Seznam literatury bude připojen ke 3. dílu trilogie.

Od Belle epoque po sarajevský atentát

Druhá polovina 19. a počátek 20. století jsou stále intenzivněji vnímány jako symboly klidu, jistoty a řádu, jenž sice nemusel být ideální, ale na který se všeobecně vzpomíná s nostalgií. Tyto pocity mnohých vyjádřil rakouský spisovatel Stefan Zweig vzpomínkou na poslední předválečná léta „…byl to zlatý věk jistoty. Zdálo se, že vše v naší téměř tisícileté rakouské monarchii je založeno pro dlouhé trvání a nejvyšší zárukou této stálosti je stát. Práva, která poskytoval svým občanům, byla zaručena parlamentem, svobodně zvolenými zástupci lidu, a každá povinnost byla přesně vymezena. Naše měna, rakouská koruna, obíhala v třpytivých zlatých mincích a zaručovala tím svou stabilitu. Každý věděl, kolik vlastní, co mu náleží, co je dovoleno a co zakázáno. Vše mělo svou normu, svou určitou míru a váhu… Vše v této velké říši stálo pevně a nezměnitelně na svém místě a na tom nejvyšším stařičký císař… Dnes, kdy jej dávno rozmetala velká bouře, víme s konečnou platností, že onen svět jistoty byl jen vzdušným zámkem. A přece, moji rodiče v něm bydleli jako v kamenném domě.“[1]

Nutno však říct, že doba Františka Josefa I., léta 1848–1916, byla všechno jiné než klidná. Bez vojenského konfliktu, vnitřních nepokojů, hospodářské, vnitropolitické nebo zahraničněpolitické krize neminulo téměř žádné desetiletí jeho skoro sedmdesát let dlouhé vlády. Války s Francií, Itálií, Pruskem, územní ztráty v Itálii, zisky na Balkáně i mnohé další boje však zůstaly ve stínu bouřlivého počátku a konce: revoluce 1848–49 a 1. světové války 1914–18. František Josef I., císař rakouský a král uherský, sám tušil, že válka nedopadne dobře, a obával se jí. V soukromí dokonce tvrdil, že měl jako voják vždycky smůlu a že ji jako „Pechvogel“ (smolař – pozn. autora) bude mít i v budoucnosti. „Bůh nechává mne tak dlouho žíti,“ říkal, „aby konec prastaré říše ještě o nějaký čas byl oddálen, po mojí smrti nastane neodvratně.“ Dětství prožil v přísném klerikálním prostředí a vojenská služba v Itálii v průběhu revoluce roku 1848 mu byla průpravou na dlouhá léta jeho panování, vyznačující se dvěma hlavními starostmi: snahou o zachování monarchistické moci a potlačováním revolucí. Posléze však ekonomické problémy a válečné a diplomatické neúspěchy donutily Františka Josefa smířit se s bojovnými skupinami uvnitř říše, hlavně s maďarskými šlechtici, ale i s Němci, Čechy, Poláky

a dalšími Slovany. V letech 1866–67 uznal jejich požadavky tím, že zavedl v Rakousku omezený konstituční systém. Nedostatek vlastního vzdělání a kultury nahrazoval rutinou a místo skutečné vlády úřadoval a utápěl se v maličkostech. Jeho osobní život byl podobně neuspokojivý. Manželka byla zavražděna roku 1897 a jeho syn Rudolf spáchal v roce 1889 sebevraždu.[2] Tak se stalo, že rakouská koruna měla přejít na vladařova synovce arcivévodu Františka Ferdinanda d'Este, s nímž jej dělil protichůdný způsob uvažování. Vzájemně se s Františkem Josefem v lásce neměli. Císaři se zdál příští mocnář nehodný důvěry, násilnický, impulsivní, František Ferdinand svého strýce pokládal za starého, neschopného a senilního dědka. Císař odmítal s následníkem o politice vůbec mluvit a od roku 1908 s ním přerušil styky.[3] O mnoho lépe se arcivévodovi nevedlo ani v českých zemích. Pro Čechy znamenal „vysoký konopišťský pán" i pro budoucno překážku jejich národního snažení. „Absolutně odmítnout ústupky Čechům! Víme, jak blízko k hrobu jsme naši monarchii přivedli dualismem, který máme, a nyní začínají být Češi druhou, stejně vážnou hrozbou!" napsal arcivévoda v roce 1901.

Rakousko-uherská monarchie z konce 19. století a počátku 20. století se nám dnes může jevit jako takřka idylický ostrov klidu a zaběhnutých pořádků. I když na tomto obrazu ledacos je, musíme si také uvědomit, že právě v oněch časech probíhaly v zemi zásadní společenské a hospodářské změny. Ty sice samy o sobě neznamenaly žádný dramatický převrat, ale celkem pozvolné dospívání k moderní společnosti, která si osvojovala demokratičtější formy politického života, stejně jako přijímala a podporovala uplatnění množících se technických novinek, rozmach tovární velkovýroby, růst měst a jejich infrastruktury. Rodila se občanská společnost, rostla města, hospodářský život ovládala tovární velkovýroba, na významu získal úřad a byrokracie. Sílilo však také národní sebeuvědomění, zájmy jednotlivých národů a národností v hranicích monarchie se často nepřekrývaly. Ani demokratické všeobecné volební právo (prvně uplatněné ve dnech 14. až 24. května 1907) nedokázalo přimknout národy ke společnému státu, nevedlo ke zmírnění rozporů, ale naopak k zostření parlamentního národnostního boje. Po zavedení všeobecného, tajného, přímého volebního práva v Předlitavsku v roce 1907 navíc nevznikaly vlády koaliční dohodou politických stran, jak jsme na to dnes zvyklí, nýbrž na základě návrhu, který připravoval panovníkem jmenovaný ministerský předseda. Ten sice musel brát ohled na rozložení politických sil v říšské radě, aby mohl vládní politiku prosazovat, ministři byli ovšem v prvé řadě považováni za úředníky císaře, a teprve až v druhém plánu za reprezentanty politických stran. Z toho také plyne, že strany mohly vliv ve vládě uplatňovat pro-

střednictvím „svých“ ministrů pouze do určité míry. Na druhé straně pravidelná účast českých představitelů v předlitavských vládách zřetelně odporuje starší představě o Rakousku jako o „žaláři národů“. Není přitom důležité, že Češi byli ve vládě zastoupeni (ostatně v počtu svých ministrů měli stále ještě co dohánět), nýbrž o podceňovaný fakt, že pozvání do vlády přijímali.[4] Nadto země dvojhlavého orla byla fakticky dvojstátím se všemi negativy, která z toho vyplývala.[5]

Demokratizace ovšem nepřinesla jen parlament a ústavu, ale také nové vztahy uvnitř rodiny, stejně jako industrializace neznamenala jen hromadnou výrobu a novou organizaci práce, ale také neobvyklé rozvržení času v domácnosti. Podobně byrokratizace nebyla jen prostředkem správy, ale ovlivnila i běžné potřeby velké části společnosti. Změny, které se prosadily v životním stylu rakousko-uherské společnosti a v jejím rámci české společnosti za císaře Františka Josefa I., byly zcela mimořádné a předurčily běžné životní potřeby a vzory chování na dlouhá desetiletí dopředu. Jejich stopy lze ostatně sledovat často až dodnes.[6] Autoritu panovníka posilovala velká loajálnost, kterou mu téměř neustále projevovala valná většina na jeho poddaných. Kaisertreue a királyhüség (věrnost císaři – pozn. autora) byly v 19. století silné city.

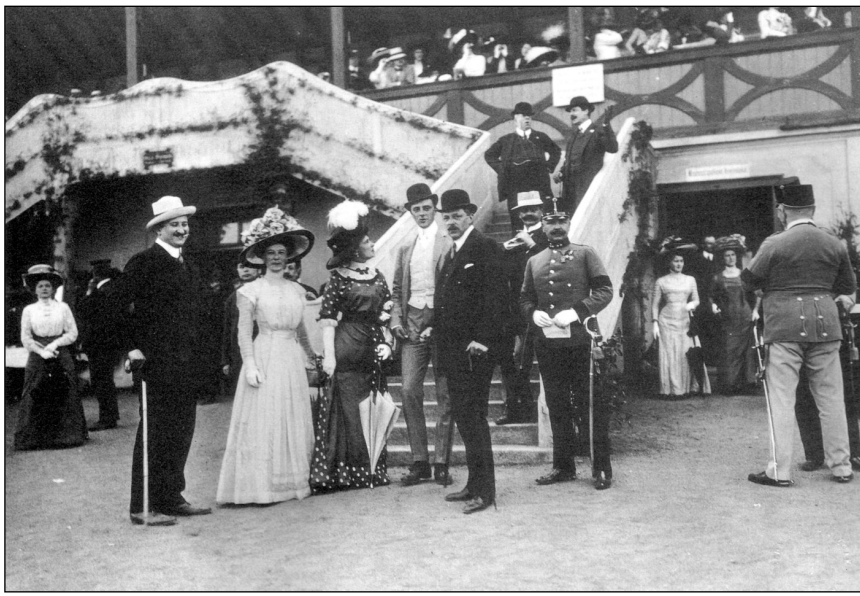

Telč, výroční trh kolem roku 1908

Do konce 19. století se završil proces hospodářské, sociální, politické a kulturní emancipace české společnosti, která tak v mnoha ohledech dostihla českoněmeckou. V duchu „drobečkové“ politiky „sílení politického, kulturního a hospodářského vlastní prací i pomocí všeho toho, co dáti může moderní stát“ získávali Češi pozice ve správních radách, kulturních institucích, úřadech atd. Byla to zřejmě právě neobvyklá dynamika tohoto procesu, tendence české společnosti k odstranění posledních zbytků národní nerovnoprávnosti, která u druhé zemské společnosti vyvolávala negativní, obranné tendence a pocit ohrožení.[7] Stejně jako se měnily politické, sociální, hospodářské i kulturní poměry, měnil se v říši Františka Josefa I. i životní styl. Češi náleželi k pěti národům (z 11 „hlavních“), které žily pouze v hranicích monarchie (spolu s Maďary, Chorvaty, Slováky a víceméně i Slovinci), a nemohli se proto, jako Němci, Rumuni či Italové, „opřít“ o vlastní národní stát. Do Dolního Rakouska, zejména do Vídně, směřovala na přelomu století nová vlna české emigrace: tovaryšů, nádeníků, služebnictva.

Česká rodina na počátku Velké války již zdaleka nebyla tradiční patriarchální rodinou, o níž nám vypráví klasická česká literatura 19. století. S její existencí se ještě setkáváme na venkově, ale i tam je v mnoha směrech proměněna nebo alespoň narušena. Dlouhodobé pobyty živitelů domkářských rodin jako zedníků nebo nádeníků ve městech nemohly zůstat beze stopy na její soudržnost. I na selské rodiny zpětně působili synové a dcery, kteří odešli do měst. I když se farář, a někdy i učitel, snažili zachovat staré dobré zvyky, které ostatně ani v minulosti nebyly vždy respektovány, naráželi na skutečnost všedního dne průmyslové společnosti a na svědectví denního tisku, který se na české vesnici kolem roku 1900 již hodně četl. Starosti vyplývaly nepochybně tak jako vždy z nutnosti najít a obhájit vlastní existenci. Industrializace však vytvořila v tomto směru zcela nové příležitosti. Jejím symbolem se stala továrna, která suverénně ovládla život velkých skupin obyvatel. Nebyla to ale jen továrna, která měnila životní styl svých zaměstnanců i širokého okolí. Významně do něj zasáhly také úřad, státní správa, magistrát. Úřednická kariéra živitele rodiny utvářela potřeby a návyky celé rodiny stejně důrazně jako dělnické povolání. Vzhledem k postavení na žebříčku společenské prestiže se stávala byrokracie svým životním stylem vzorem pro mnohé další vrstvy obyvatel. Městská rodina se hodně proměnila. Byla to zpravidla dvougenerační rodina, která měla před 1. světovou válkou často tři děti, někdy i méně, málokdy více. S rodinou někdy žil někdo z příbuzných, jeden z prarodičů nebo neprovdaná teta. Měšťanská rodina, jejíž živitel pracoval ve státní správě, byl úředníkem lépe placené hodnostní třídy, nebo podnikal, eventuálně vykonával úspěšně někte-

ré svobodné povolání, musela dobře bydlet a oblékat se, vydatně vařit, zajistit dětem přiměřené vzdělání, výhodně je oženit a provdat. Její život se neomezoval jen na dobře vybavený rozlehlý byt nebo dům ve městě. V létě se žilo na venkově ve vlastním nebo pronajatém domě. Nesměle se v těchto vrstvách rozvíjela koncem století dokonce i zahraniční prázdninová turistika, zejména směrem do severní Itálie a Francie, do rakouských nebo švýcarských Alp, a národně uvědomělá česká společnost začala v této době objevovat jihoslovanské pobřeží Jadranu. Český venkov zachovával v každodenním životě houževnatě a vytrvale tradiční mravy i archaické zvyky, zatímco město se měnilo rychle přímo před očima. Navíc ve městě vypadal všední den jinak na předměstí a jinak v centru, a dokonce i v přízemí a prvním poschodí jednoho domu. Na předměstích a v okrajových čtvrtích si i větší města udržela až do 1. světové války svůj starosvětský sousedský ráz.[8] Na venkově ještě doznívala éra velké rodiny s třemi, čtyřmi, ba i pěti dětmi, ale málokdy s více. S nimi žili i výměnkáři, ale i tu byly časté odchody, svobodní sourozenci hospodáře si hledali svou vlastní cestu, i když u sester to bylo stále ještě nesnadné. Katolické manželství, a těch bylo 95 %, bylo stále ještě nerozlučitelné, ale občanské zákonodárství umožňovalo rozvod od stolu a lože, zrušení hospodářské pospolitosti.[9]

Společnost na dostizích v Chuchli kolem roku 1907

Svatební fotografie rakousko-uherského dělesloužícího poddůstojníka

Tak jako v žádné době se obecně vojenská služba netěšila přílišné oblibě. Přirozená nechuť mladého člověka ztrácet léta života v kasárnách se však mísila s jistým studem, když někdo nebyl uznán schopným vojenské služby. Svou úlohu sehrál i ideově motivovaný odpor k armádě a válkám (anarchismus nebo pacifismus), a zvláště pak antimilitarismus, spojený s konkrétní politickou tendencí. Mladí sociální demokraté při jarních odvodech a před podzimními nástupy branců agitovali proti militarismu jako průvodnímu jevu kapitalismu. Mladí národní sociálové brojili proti militarismu rakouskému. To se orgánům monarchie zdálo zřejmě nebezpečnější; v roce 1909 byl s jejich funkcionáři uspořádán spektakulární proces a jejich činnost byla zakázána. Nacionální protirakouská a protiněmecká motivace antimilitarismu v českém prostředí převažovala a neomezovala se na politicky organizovanou mládež. Největší česká tělovýchovná organizace Sokol byla prostředím, v němž se odpor k rakous-

Rakousko-uherský šikovatel hudby, na levém předloktí pásky vyznačující počet odsloužených let. Foceno ve Vídni

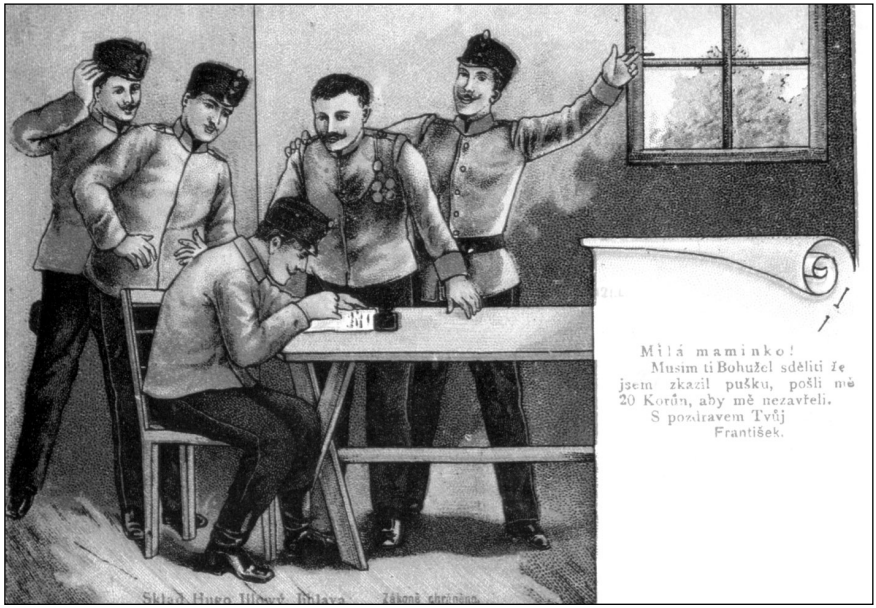
kému militarismu projevoval velmi výrazně a byl násoben myšlenkami o slovanské vzájemnosti, což při předpokládaném nepříteli (Rusku a Srbsku) silně omezovalo nadšení pro možnou příští válku.[10]

Celkem dobře hmotně zabezpečená armáda, císařovo milované „dítko", od vojáků sice požadovala kázeň a vojenskou zdatnost, nicméně jim poskytovala veškeré zaopatření, důstojníkům vyšší společenské postavení a kariéru. Život tu běžel víceméně monotónně, vyplňován běžným výcvikem, strážními službami, občasnými přehlídkami, případně účastí na větších manévrech. Vycházky a dovolenky byly běžné a platily, jako ve všech armádách světa, za nanejvýš příjemné zpestření mnohdy nudné služby. Jen přísné tresty za přestupování vojenského řádu kalily obraz veselé vojny. Vojáci se v těch časech těšili zvláštní přízni dívek a žen, čehož většina s radostí využívala. Tancovačky, nějaké to popití s kamarády a milostné pletky, to byla lákadla, kterým v osobním volnu odolal málokdo.[11]

Rodinná fotografie rakousko-uherského kapelníka (lyra na límci odpovídá hodnosti poručíka). Foceno ve Vídni

Rakousko-uherská monarchie byla navzdory své vnitřní slabosti, ke které největší měrou přispívala její mnohonárodnostní struktura, co do počtu obyvatel třetím, co do rozlohy druhým největším státem v Evropě a disponovala relativně velkou armádou. Jediné, co spojovalo její různé národy, byla podřízenost Habsburkům, jedné z významných evropských dynastií, jejímž hlavním představitelem byl v roce 1914 císař František Josef I. Zeměpisná poloha i celková hospodářská slabost Rakousku-Uhersku neumožňovaly, aby se zúčastnilo zámořské koloniální expanze. Porážky utrpěné od Francie (1859) a Pruska (1866) prakticky ukončily vliv Habsburků v Itálii a Německu a Rakousko se stalo v podstatě jen východoevropskou velmocí. Tyto neúspěchy však ohrozily celistvost říše méně, než ji ohrožovalo narůstající národnostní uvědomění jejích různých národů. Z nich byli nejsilnější a nejnepoddajnější Maďaři. Habsburským řešením maďarského problému, realizovaným v roce 1867, byla pře-

Milá maminko! Musím Ti Bohužel sdělíti, že jsem zkaził pušku, pošli mě 20 Korún, aby mě nezavřeli. S pozdravem Tvůj František. (V textu je ponechán původní pravopis, pozn. autora.)

Život vojenský – život veselý

Cesta do kasáren

měna Rakouské říše na dualistickou monarchii Rakousko-Uhersko. Způsob, kterým k této svízelné otázce František Josef I. přistoupil, však natrvalo zablokoval jakékoliv zásadní, koncepční řešení národnostní otázky v Rakousku. Tato skutečnost byla o to tragičtější, že v Rakousku, jako v mnohonárodnostním státě, byla právě národnostní otázka základní otázkou existence a budoucnosti celé říše. František Josef si uvědomoval nutnost řešení těchto svízelných problémů – ze dvou základních variant však vybral tu horší. Místo federalizace, kterou navrhovali svého času Palacký s Havlíčkem a která měla vytvořit dostatek prostoru pro samosprávu jednotlivých zemí a šanci pro rozvoj všech národů říše ve všech základních dimenzích, sáhl císař po dualismu. Pokusil se zachovat starý zajetý centralismus s tím, že jej tentokrát rozdvojil na centralismus uherský a rakouský.

Říše, mající podle rakousko-uherského vyrovnání z roku 1867 společného panovníka, zahraniční politiku, vojenské a finanční záležitosti, sestávala před válkou ze tří částí: tzv. Předlitavska, „Cislajtánie“ (podle říčky Litava na moravsko-uherském pomezí), oficiálně nazývaného „Království a země na říšské radě zastoupené“, zahrnujícího Čechy, Moravu, Slezsko, Dolní a Horní Rakousy, Salcbursko, Štýrsko, Korutany, Kraňsko, Tyrolsko, Vorarlbersko, Gorici, Gradišku, Istrii, Terst, Halič, Bukovinu a Dalmácii, tzv. Zalitavska, „Translajtánie“,

Veselá vojna očima kreslíře

oficiálně nazývaného „Zemí Koruny Svatého Štěpána“, zahrnujícího Uhry, Sedmihradsko, Rijeku, Chorvatsko a Slavonii, a ze společně spravované Bosny a Hercegoviny. Předlitavsko se v roce 1914 rozkládalo na 300 006 km^2, plocha Zalitavska činila 325 411 km^2 a Bosna s Hercegovinou měly 51 199 km^2. Podle posledního předválečného sčítání obyvatelstva (1910) měly Čechy 6 712 944 obyvatel, Morava 2 604 857 a Slezsko 741 456 obyvatel. Sčítání obyvatelstva v Předlitavsku nezjišťovalo nacionální příslušnost v moderním slova smyslu, nýbrž jen tzv. obcovací řeč (Umgangssprache). Tou se rozuměla řeč, kterou dotyčný užíval ve svém běžném, denním styku.[12] V užším Rakousku, v Předlitavsku, se mělo vládnout německy bez ohledu na většinu neněmeckých národů a v Uhrách se vládlo maďarsky bez ohledu na majoritu nemaďarských národů. František Josef I. dal tímto rozdělením monarchie navíc najevo, že přehlíží všechny ostatní národy, Čechy, Rusíny, Srby, Chorvaty, Poláky, Slováky, Rumuny, a co víc, že tyto národy vystavuje nadvládě menšiny panující v té či oné části monarchie.[13] Dualismus, který císař završil svou korunovací svatoštěpánskou korunou, se tak stal neodvolatelným, ale kritickým zlomem, který přivedl dynastii k rozchodu se všemi národy. Někteří lidé sice předvídali zhroucení říše, nicméně věštba rakouské záhuby nebyla ničím novým a Habsburkové měli v oblasti přizpůsobivosti a přežití výbornou zkušenost. Určitou bezpečnost za-

ručovalo Rakousku navíc spojenectví s Německem, podepsané v roce 1879. Aby Němci v jednotlivých zemích Předlitavska své výjimečné postavení udrželi, neváhali se ve své politice opírat o Prusko a později o celou sjednocenou německou říši. Právě totéž dělala maďarská politika – udržovala v sobeckém zájmu celou monarchii v područí Německa a německých záměrů, se všemi tragickými důsledky. To byl ostatně důvod, proč podporoval dualismus i tak střízlivý politik, jakým byl Bismarck. Věděl totiž, že bude-li v rakouské monarchii vládnout německá a maďarská menšina, nezbude jim oběma než opřít se o silné Německo a přijmout vedení Berlína proti převaze neněmeckého a nemaďarského obyvatelstva.

Zatímco však v Předlitavsku mohly národy o zlepšení svého postavení bojovat, v Uhrách bylo nacionální úsilí předem odsouzeno k nezdaru. Maďaři, kteří nemohli svému vlastnímu lidu nic nabídnout a kteří se pokusili na vlastním území konzervovat přežité feudální poměry, nabízeli jinak ubohým obyvatelům aspoň jediné – pocit nadřazenosti nad všemi ostatními národy země. Přitom majorita nemaďarských národů v Uhrách byla nesmírně znatelná. Tak v roce 1848 připadalo na 3,5 milionu Maďarů okolo 5 milionů slovanských národů, 1 milion Rumunů a 1 milion rakouských Němců. Počátkem dvacátého století byl tento nepoměr ještě markantnější. Na 8 milionů Maďarů připadalo 18 mi-

Rakousko-uherští železničáři. Foceno ateliérem z Třeboně

Nádraží v Telči kolem roku 1912

lionů nemaďarských, především slovanských národů. Když dal císař najevo takovéto ignorování skutečných poměrů v mocnářství, nebylo divu, že se především jižní Slované v Uhrách museli zabývat budoucností mimo hranice říše. A oporu svých nadějí museli nutně vyhledávat v příbuzných zemích, zejména v Srbsku, které bylo již roku 1878 uznáno suverénním státem.[14] Vládci Rakouska-Uherska se přirozeně báli, že existence nových států, jako například Srbska, vyvolá nepokoje mezi menšinovými skupinami obyvatel se stejným jazykem a kulturou, žijícími v hranicích říše. Uvažovali však i o ambiciózních plánech expanze na Balkán, možná ve spolupráci s Ruskem.[15]

Balkánský sud prachu

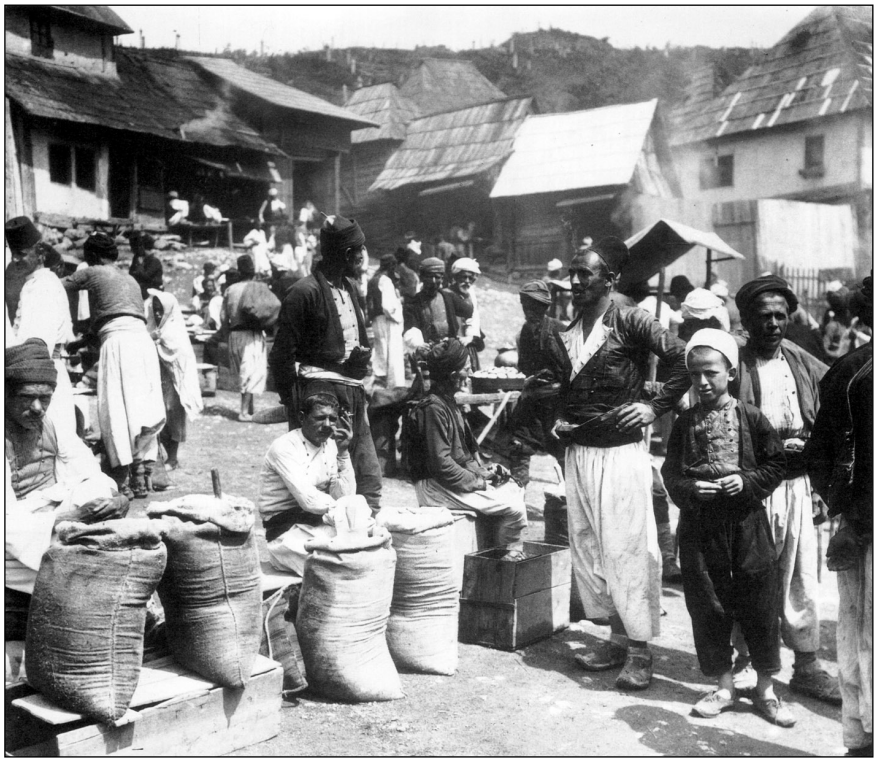
Oblast Balkánu tvořila na konci 19. a na počátku 20. století kvůli různorodé směsici národů a zájmům velmocí o tento region nejvýbušnější oblast předválečné Evropy. Balkánské národy usilovaly o samostatnost a Osmanská říše – „nemocný muž na Bosporu" – se začala nezadržitelně rozkládat. V 19. století se zcela osamostatnily menší balkánské státy. Vzniklo Rumunsko, Bulharsko,

Srbsko, Černá Hora, Řecko a těsně před 1. světovou válkou i Albánie. Ale značný kus Balkánu, obydlený slovanským, řeckým nebo albánským obyvatelstvem, zůstával stále pod sultánovou nadvládou. Evropské velmoci již neměly zájem na dalším oslabení osmanského Turecka. Potřebovaly ho jako strážce mořských úžin. Ale balkánským národům narostlo sebevědomí. Za cenu nesmírných obětí se domohly nezávislosti. Rakousko, stejně jako jiné státy, zejména Rusko a Británie, považovalo Balkán za svou zájmovou oblast. Mimo to ve Vídni dobře věděli, jakou odezvu by případné ruské úspěchy vyvolaly mezi slovanskou většinou v říši. Tureckou říši zachránila v roce 1853 tzv. krymská válka, kdy Británie a Francie bojovaly po jejím boku proti Rusku, a o 30 let později přivedlo kruté potlačení bulharského povstání carova vojska opět na Balkán. Po řadě úspěšných bitev pronikli Rusové až k Dardanelám, tedy do bezprostřední blízkosti Cařihradu. Zdálo se, že konec turecké říše je neodvratný. V té chvíli opět zasáhla Británie a vyslala válečné lodi do Marmarského moře. Přesto se věci nedařily tak, jak by měly. Rusko vyhlásilo Osmanské říši válku a Sanstefanským mírem dosáhlo vytvoření autonomního, tzv. Velkého Bulharska.

Povzbuzen britskou politikou, naléhal v únoru 1878 rakousko-uherský ministr zahraničních věcí hrabě Gyula Andrássy na rozpoutání války s Ruskem a předložil vládě návrh na vyhlášení války Rusku, protože je to pro monarchii poslední příležitost, jak vyřešit spory se Slovany za pomoci Evropy. Andrássy rovněž tvrdil, že válka nalezne příznivou odezvu mezi národy monarchie. Avšak Andrássyho návrh podpořil pouze uherský ministerský předseda Kálmán Tisza. Uherskou nacionalistickou politiku s jejím protiruským zaměřením nepodporoval žádný z národů monarchie s výjimkou Poláků. Češi a jižní Slované dávali otevřeně najevo své sympatie k Rusku a rakouští Němci nezastávali v této věci žádné stanovisko. Zástupce rakouské liberální strany, který se zúčastnil společného zasedání kabinetu, vyslovil o nutnosti rakousko-slovanského střetnutí pochybnosti. Během velké východní krize v letech 1875–78 došlo naopak mezi Rakouskem-Uherskem a Ruskem k dohodám ze Zákup (Reichstadt) (červenec 1876) a z Budapešti (leden 1877). Podle první z těchto dohod se obě mocnosti dohodly na tom, že zvítězí-li Turecko ve válce se Srbskem a Černou Horou, která tehdy právě probíhala, budou trvat na obnovení *statu quo ante* a na zavedení reforem v Bosně a Hercegovině. Jestliže Turecko válku prohraje, dohodly se na rozdělení Osmanské říše s tím, že by se vytvořil bulharský stát, Řecko dostane Epirus a Thesálii, Istanbul by se mohl stát svobodným městem, Rusko získá Batumi a Besarábii, které ztratilo v roce 1856, a Rakousko-Uhersko získá část Bosny a Hercegoviny, popřípadě celou. Rusko nakonec ustoupilo a raději podepsalo v roce 1878 s Tureckem mír v San Stefanu, který mu dával sku-

tečnou kontrolu nad Balkánem. To ovšem bylo pro ostatní velmoci nepřijatelné. A tak se ještě v témže roce sešel v Berlíně kongres velmocí. Byl řízen německým kancléřem Bismarckem, britským ministerským předsedou Disraelim a rakousko-uherským ministrem zahraničních věcí Andrássym a nakonec přinutil Rusko vzdát se zisků ze San Stefana. Cenou za nesmírné válečné oběti mu byla pouze Besarábie, ale plán na vytvoření Velkého Bulharska padl. Pouze severní část země získala nezávislost, zbytek se opět vrátil pod sultánovu vládu. Organizátoři kongresu na sebe nezapomněli. Británie získala Kypr a Rakousko-Uhersko právo okupovat Bosnu a Hercegovinu.[16]

Tajná smlouva, kterou 7. října 1879 podepsali rakousko-uherský ministr zahraničních věcí Andrássy a německý vyslanec princ Reuss, v níž si oba státy slíbily vojenskou pomoc pro případ napadení Ruskem a v době napadení jiným státem měla druhá ze zúčastněných stran zůstat neutrální, znamenala

Předválečná Bosna